

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl – E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar – ISSN 1384-9050

Jaargang 27, Nummer 2 / Sjevat 5774 – Januari 2014

OPLAGE 300 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 8,00 - POSTGIROREKENING 259272

Levensreddende uitreisvisa

Door Wim Neevel

Zonder Rembrandt had David Cohen de oorlog niet overleefd. Een verbijsterende deal: uitreisvisa voor vijftientwintig van zijn familieleden om Europa te ontvluchten.

In het najaar van 2013 verscheen een bijzonder boek van de historicus Robert Lemm waarin hij verhaalt hoe één schilderij het leven van vijftientwintig Joden redde. Eind jaren negentig maakte de auteur kennis met David Cohen, die hem vroeg zijn overlevingsverhaal op te schrijven.

Nooit eerder vertelde David Cohen dat hij in 1942 samen met 24 andere Joodse familieleden werd gered, omdat zijn ooms een Rembrandt verkochten aan het Hitler-regime. “Dat komt door gene,” zegt hij in een interview. (1) Het NIW van 13 december 2013 wijdt een artikel aan deze transactie waarin we lezen: “Dankzij een ruil met de nazi's kreeg de familie Katz/Cohen in 1942 een vrijgeleide om Europa te verlaten. Weg van de thuisbasis Dieren waar ze voor de oorlog comfortabel leefden, dankzij de zeer goedlopende kunsthandel van Davids ooms, Benjamin en Nathan Katz. De zaak met filialen in New York en Bazel was gespecialiseerd in Hollandse meesters als Frans Hals, Rubens en Rembrandt.” Nathan Katz, die al eerder met zijn gezin naar Zwitserland was vertrokken, verkocht daar in hun filiaal een Rembrandt: *Portret van een man, lid van het geslacht Raman* aan de inkopers van Herman Göring, de rechterhand van Hitler die het doek aan de Duitse leider cadeau wilde doen. In ruil daarvoor bedongen de ooms dat vijftientwintig familieleden uit Nederland mochten vluchten.

“In die tijd waren er razzia's, we zaten voor we vertrokken nog een week ondergedoken bij de bureaus,” vertelt de nu 81-jarige Cohen in het interview. Met zijn ouders reist hij via Spanje

naar Jamaica en Curaçao. Na de oorlog keert het gezin terug. Over de bijzondere deal met de Duitsers wordt nooit meer gesproken. Cohen vertelt het ook niet aan zijn kinderen die hij later krijgt. Robert Lemm verklaart in datzelfde interview het lange stilzwijgen: “De ooms onderhandelden met nazi's, dat werd als collaboratie gezien na de oorlog.”

In *Eén Rembrandt voor vijftientwintig levens* dat verschenen is bij uitgeverij Aspekt, staan meer nog dan Cohen zijn ooms centraal. “Enerzijds hadden de broers zich schuldig gemaakt aan collaboratie, anderzijds was deze handelswijze afgedwongen door de bezetter. Bovendien was de ruil noodzakelijk geweest om levens te kunnen redden. Hoewel Cohen bekend dat hij niet helemaal heeft kunnen achterhalen wat er precies met het schilderij gebeurd is na de overdracht,

In deze aflevering van het Judaica-Bulletin:

<i>Levensreddende uitreisvisa</i> , Wim Neevel	1
<i>In Memoriam Dick Klasen</i> , Wim Neevel	5
<i>Judaica-agenda</i>	6
<i>Bibliothecaria</i> , Jeannette Hansma	6
<i>Joodse humor 9 (Is de Talmud humoristisch?)</i> , Peter van 't Riet	7

De redactie wenst u een leerzaam en gelukkig 2014 toe!

weet hij wel dat andere schilderijen van zijn ooms na de oorlog bij de Stichting Nederlands Kunstbezit terecht zijn gekomen.” (2) Tot op heden bestaat er onenigheid over de vele schilderijen die de kunsthandelaar Katz verkocht aan de bezetter: vrijwillig, of door de omstandigheden gedwongen? Davids bedoeling is echter geen andere dan zijn ooms recht te doen en eer te verschaffen. Zonder hen was hij er waarschijnlijk niet meer geweest.

Rechtvaardigen onder de Volkeren

In de Talmoed staat te lezen: “Wie één enkele Joodse ziel redt, heeft volgens de Schrift een hele wereld gered” (Sanhedrin 37a). De lijfspreuk van MAGEN DAVID ADOM (MDA) in Israël is ook op deze Talmoedische uitspraak gebaseerd en luidt: “Wie één leven redt, heeft een gehele wereld gered.” (3) ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’ is ook een eretitel die door Israël wordt gegeven aan niet-Joden, die Joden gedurende de sjoa hebben helpen onderduiken, ontkomen of overleven. De toekenning gebeurt door de leiding van Yad Vashem in Jeruzalem.

Deze spreuk: “Diegene die een mensenleven redt, heeft de gehele mensheid gered”, siert ook de eremedaille die door het Israëliische Yad Vashem-museum aan de ‘Rechtvaardigen onder de Volkeren’ wordt uitgereikt. Op symbolische wijze is weergegeven dat de daden van de ‘Rechtvaardigen’ zowel het voortbestaan van de wereld als ons geloof in de mensheid waarborgen. Al snel vallen hier een aantal bekende namen: Oskar Schindler (1908-1974) en Raoul Wallenberg (1912-??). Schindler werd met name bekend door de film *Schindler's List* uit 1993 van regisseur Steven Spielberg. Als Duits ondernemer nam hij in 1939 in Krakau voor een gunstige prijs een onteigende Joodse emailleerfabriek over en bemande deze met goedkope Joodse arbeidskrachten. Al in 1962 werd in de *Tuin van de Rechtvaardigen* van het herinneringscentrum Yad Vashem een boom geplant ter herinnering aan het feit dat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog van meer dan 1.000 Joden het leven redde. Pas op 24 juni 1993 volgde een officiële erkenning tot ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’. De officiële erkenning bleef zo lang uit, vanwege de beschuldiging dat Schindler aan het begin van de oorlog in Polen op oneerlijke wijze onteigend Joods bezit overgenomen had.

De beroemde Zweedse diplomaat Raoul Wallenberg redde op een heldhaftige wijze, onder Zweedse diplomatieke bescherming, in de laatste

Twee handen, die uit het niets schijnen te zijn voortgekomen, houden een levenslijn van prikkeldraad vast. Een lijn die de aardbol omspant en waar de aarde haar kracht aan ontleent.

maanden van de Tweede Wereldoorlog duizenden Joden van deportatie naar de kampen van Auschwitz. In 1945 verdween hij, een mysterie dat tot op heden niet is opgelost. In juli 1944 zijn de grote deportaties van Hongaarse Joden naar de gaskamers van Auschwitz en Sobibor onder leiding van Adolf Eichman voor meer dan de helft (ruim 400.000 mensen) voltooid. Als alleen nog de Joden in Boedapest over zijn, komen de diplomatieke vertegenwoordigers van neutrale landen zoals o.a. Zweden en Zwitserland in actie. De Zweedse regering stelt Wallenberg onder diplomatieke immuniteit in Boedapest aan als hoofd van de missie. In het hoofdstuk over Wallenberg in *De Mensenrechten Prijswinnaar* (4) lezen we: “Wallenberg komt op het idee om ‘Schutzpasse’ (beschermende paspoorten) te maken die weliswaar onwettig zijn maar waarvoor de Zweedse regering toestemming geeft. Ze ‘bewijzen’ dat de Joodse eigenaars ervan Zweedse staatsburgers zijn, die wachten op repatriëring.” In die zelfde uitgave staat ook het volgende citaat van Wallenberg: “Als mensen dergelijke hoge verwachtingen koesteren, dan kan hen dat enkel helpen. Uit hun geloof en hun vertrouwen putten ze de sterkte om weerstand te bieden. Als ze geloven dat de passen geldig zijn en bescherming bieden dan kunnen ze anderen, de politie inbegrepen, daarvan overtuigen. Het vertrouwen en het geloof van de Joden hier heeft ons allen sterkte gegeven. Het geeft mij sterkte.” Op die manier ontsnapten duizenden Joden aan deportatie. Hij kreeg ook extra fondsen van de

War Refugee Board (5) waarmee hij 32 gebouwen huurde waarin hij 10.000 Joden liet onderduiken. Hij deed alsof het Zweedse openbare gebouwen waren en verklaarde ze 'extraterritoriaal'.

Op 7 juni 1983 werd door de Staat Israël een postzegel van 14 sjekel uitgegeven met daarop een foto van Raoul Wallenberg. De spreuk op de tab is zeer toepasselijk voor deze Zweedse diplomaat. Er staat: *וְאִרְחָה צְדִיקִים, כְּאֹרֶן נֹגַהּ* – “But the path of the just is as the shining light”. (6) Aan deze beroemde Zweed werd in 1995 de Europese Mensenrechtenprijs van de Raad van Europa opgedragen. In het najaar van 2013 heeft President Barack Obama van de VS tijdens een bezoek aan Stockholm de Wallenberg-familie ontmoet. Hij beloofde de 92-jarige halfzus Nina Lagergren de ‘kwestie Wallenberg’ (7) op de G20-bijeenkomst in Sint Petersburg bij de Russische regering aan te snijden. Het antwoord moet nog komen!

Beiden, Wallenberg en Schindler, worden vaak als een lichtend voorbeeld gezien van persoonlijke moed. Echter nog een drager van de titel ‘Rechtvaardige’ waarvan de verdiensten ook zeer hoog staan aangeschreven, maar die lang onbekend is gebleven, heet **Chiune Sugihara** (1900-1986). Vooral in zijn vaderland Japan was hij jarenlang een onbekende Jodenredder. En dat terwijl hij tot nu toe de enige Japanner is aan wie deze eretitel is verleend. Van hem zijn de woorden: “Ik kon niet mensen laten sterven, die met doodsangst op hun gezicht bij mij waren gekomen. Ik luisterde alleen naar mijn innerlijke stem, ongeacht welke straf mij eventueel wachtte.”

Het verstrekken van uitreisvisa in Kaunas

Het was voor ons echter eerder toeval dat wij op de naam Sugihara stuitten. In de zomer van 2006 – toen we in Litouwen op vakantie waren – lazen we in de stadsgids *Vilnius für dich* een hoofdstukje met als titel: *Das litauische Jerusalem*. In deze gids stond bovenstaand citaat van Chiune Sugihara – de Japanse consul die van november 1939 tot augustus 1940 in Kaunas was gestationeerd – voor wie een monumentaal gedenkteken in Vilnius aan de oever van de Neris was opgericht. Pas in augustus 2013 – toen we weer in Vilnius waren – werd ons de relatie duidelijk met de op 80-jarige leeftijd (in 1976) overleden Rotterdammer **Jan Zwartendijk**, aan wie in 1997 postuum de Yad Vashem-medaille was toegekend.

Grenzend aan de straat *Pamenkalnio gatve* met ook het Joods museum, staat namelijk nog een ander gedenkteken voor Sugihara en allen die Joden hebben gered. Het monument is een teken van dankbaarheid van het Joodse volk. Er naast staat – pas sinds kort – nog een ander klein monument ter nagedachtenis aan het levensreddende werk van de Nederlander Jan Zwartendijk. Met dit artikel willen we ook deze Nederlandse held eren.

Als honorair consul voor Nederland in Litouwen voegde hij een gouden pagina toe aan onze geschiedenis canon, al komt zijn naam dan niet voor in een van de ‘vensters’ en zijn er maar weinig Nederlanders die van hem hebben gehoord.

Eén van de drie stenen van het monument voor Jan Zwartendijk in Vilnius met de tekst in het Jiddisj: “Der holandisjer diplomat jan zwartendiek...”

Eén van de drie stenen van het monument voor Jan Zwartendijk in Vilnius met de tekst in het Engels.

Op 11 februari 1941 – de nationale feestdag in Japan – was in Tokio een oorlogsbeluste menigte bijeengekomen om voor keizer Hirohito te buigen. Uit honderdduizenden kelen tegelijk klonk het “*Banzai! Banzai! Banzai!*” (8). “De optocht werd gadeslagen door een groep verwonderde vreemdelingen met lange baarden, zwarte kaftans, slaapblokken en keppeltjes. Uit het verre Polen waren ze langs een miraculeuze route aan de Sjoa ontsnapt. Ze dankten hun leven aan een man die ze slechts kenden als *de engel van Curaçao*: Rotterdammer Jan Zwartendijk (1896-1976).” (9) In Litouwen kenden ze Zwartendijk als *Mr Philips Radio*, omdat hij daar voor Philips werkte en in mei 1940 door ambassadeur L.P.J. de Decker vanuit Riga gevraagd was om ook de taken als consul in Kaunas – de tijdelijke hoofdstad – op zich te nemen. Op 14 juni werd hij geïnstalleerd en vanaf dat moment werd Zwartendijk meegesleurd in de stroom van de geschiedenis.

Een stroom van Joodse vluchtelingen was vanuit Polen naar Litouwen gekomen, dat toen een bevolking van 120.000 zielen kende waarvan een vierde deel Joden. De meeste Litouwse Joden hielpen zoveel zij konden met voedsel, kleding en onderdak. De toestand veranderde drastisch toen de Russen op 15 juni 1940 Litouwen annexeerden. De Poolse vluchtelingen in Litouwen voelden zich niet langer veilig, maar er waren maar weinig landen waar ze nog naar toe konden en zonder visum kon dat helemaal niet. Curaçao vereiste geen visa. Door Zwartendijk werd op het paspoort gestempeld: “For Curaçao is no visa required”, maar het verplichte regeltje eronder dat “alleen met toestemming van de plaatselijke gouverneur” Curaçao mocht worden betreden, werd – ook met goedvinden van De Decker – weggelaten. Het gerucht van de truc ging snel rond. Eerst honderden, tenslotte duizenden vluchtelingen wendden zich tot Jan Zwartendijk. De list werkte, ook dankzij de medewerking van de Japanse consul – Chiune Sugihara – die vluchtelingen in het bezit van een Curaçao-verklaring, een transitvisum voor Japan verschaftte. Ironisch genoeg lieten de Sovjets toe dat deze Poolse Joden uit Litouwen, als zij beide papieren konden voorleggen, emigreerden via de Sovjet-Unie. Op die manier werden binnen drie weken, tussen 24 juli en 3 augustus 1940 – toen de Russen het Nederlandse consulaat sloten – zo'n 2400 Joodse vluchtelingen uit Litouwen weggesluisd. Zwartendijk beseftte maar al te goed dat hij in zijn administratieve creativiteit zijn

boekje volledig te buiten ging. Hij genoot geen diplomatieke bescherming en onder Stalin werden mensen voor veel minder opgepakt. Enkele maanden na het vertrek van de vluchtelingen werd Litouwen door de nazi's ingenomen.

Ook na het vertrek van Zwartendijk ging Sugihara door met het verstrekken van deze transitvisa, hoewel de Japanse regering krachtig op de rem ging staan. Tegen instructies van zijn regering in, moet hij ongeveer 10.000 Joden het leven hebben gered. Het grootste deel van de vluchtelingen reisde via de Trans-Siberische spoorlijn dwars door de Sovjet-Unie naar Vladivostok. Ze bereikten Japan in overvolle stoomboten en verspreidden zich over het land. Zo maakte in 1941 een groep Poolse Joden in Tokio de eerder genoemde ‘11 februari-optocht’ mee. Eenmaal in Japan kregen de vluchtelingen toestemming om er enkele maanden te verblijven waarna de meesten, in plaats van naar Curaçao, vertrokken naar de Verenigde Staten en naar andere landen. Ondanks de alliantie van Japan met Nazi-Duitsland werden de Joodse vluchtelingen door de Japanners correct behandeld. Japan kende immers geen antisemitische geschiedenis.

Op 1 september 1940 was Sugihara met zijn echtgenote en kinderen per trein uit Kaunas naar Berlijn vertrokken en via Praag uiteindelijk tewerkgesteld in Königsberg (Oost-Pruisen) en daarna in Boekarest. Uiteindelijk werden Sugihara en zijn familie door de Russen in een concentratiekamp opgesloten en pas in 1946 vrijgelaten.

Jan Zwartendijk was met zijn vrouw en drie jonge kinderen in augustus 1940 direct naar Nederland teruggekeerd en vertelde aan bijna niemand over zijn daden. Hij zocht geen erkenning en vond dat hij slechts had gedaan wat je van ieder mens mocht verwachten. Waar anderen zich achter regeltjes verscholen om het probleem van zich af te schuiven, trad hij handelend op. Pas toen Japan aandacht ging besteden aan het werk van Sugihara en zijn woonhuis in Kaunas een piepklein museum werd, kwam er ook aandacht voor de Nederlander Zwartendijk. De gemeente Rotterdam eerde hem door op 4 november 1997 op de Kop van Zuid bij de muur van ‘Loods 24’ – vanwaar in de oorlog 11.000 Joden werden gedeporteerd – de eerste vier van uiteindelijk veertien zilverlinden te planten. Ook is er een gedenkplaat, met zijn naam erop, aangebracht. Op 10 april 2013 is daar bij ‘Loods 24’ ook nog het ‘Kindermonument’

onthuld, waarmee 686 Joodse kinderen worden herdacht uit Rotterdam en de Zuid-Hollandse eilanden die tijdens de Tweede Wereldoorlog vanaf deze plaats op het haventerrein werden weggevoerd. De tekst bij dit monument komt uit het boek Ruth: “Zo zal de naam van de dode niet uitgeroeid worden uit de poort van zijn woonplaats. Jullie zijn daar vandaag getuige van.” Met deze tekst zal ook Jan Zwartendijk in gezegend aandenken blijven voortleven.

Noten en Bronnen

- (1) Dit is de Dag, Radio 1, uitzending op 2 oktober 2013, www.eo.nl/radio.
- (2) Citaat ontleend aan <http://oorlogsboekenreviews.wordpress.com>.
- (3) MDA = Het Rode Davidschild.
- (4) Een uitgave uit 2008 van VORMEN vzw op www.vormen.org.

- (5) De WRB (War Refugee Board) was in 1944 door president Roosevelt opgericht.
- (6) Maar het pad der rechtvaardigen is als het glanzende licht (Spreuken 4: 18a).
- (7) In januari 1945 werd hij gearresteerd. Zijn verdwijning was een van de grootste diplomatieke schandalen van na de oorlog. De Sovjet-Unie en later de Russische regering hebben altijd beweerd dat de Zweed op 17 juli 1947 in de Loebjankagevangenis in Moskou overleed aan hartfalen. Hij werd van spionage verdacht en is vermoedelijk terechtgesteld omdat hij ook het niet-communistische gewapende verzet had gesteund.
- (8) Een Japanse heilroep, een synoniem voor ‘hoera’.
- (9) Een citaat uit het artikel *Omdat we ook van Gisteren zijn* door Erik Schumacher (NIOD), 24 juni 2013 op Historiek.net. Wikipedia, de vrije encyclopedie. BELGAPHIL 25, januari 2012, op www.klbp.be. Archief Trouw, artikel van Huib Goudriaan, 04/11/97 op www.trouw.nl.

In memoriam: Dirk Klasen 31 januari 1943 – 5 december 2013

Na een zeer kort ziekbed is op veel te jonge leeftijd ons bestuurslid Dick Klasen overleden. Hij is op dinsdag 10 december na een herdenkingsdienst in de Emmaüskerk, ter nagedachtenis aan zijn leven, in zijn woonplaats Hattem begraven.

Het laatste bericht van Dick ontving ik op woensdag 20 november: “Ik moet me helaas [als coördinator] opnieuw afmelden, nu ook voor de laatste cursusavond Talmoed van Peter.” Hij schrijft verder: “... maar ik zit qua gezondheid in zwaar weer... Het ziet er niet goed uit, morgen word ik opgenomen, en ik heb geen idee hoe het verder loopt.” En hij eindigt zijn e-mailbericht met: “Als het weer gaat, horen jullie het wel.”

Dit was nu echt Dick: altijd intens betrokken bij onze stichting en steeds vol goede moed. In onze rouwadvertentie in de Stentor schreven we: “Als lid van het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle heeft hij altijd een belangrijke bijdrage geleverd aan de keuze en programmering van onze cursussen en bijeenkomsten. Wij verliezen in Dick een integer en betrokken bestuurslid, maar bovenal een vriendelijk en bijzonder innemend persoon.”

Lidy van Dam die de mailbox van onze stichting beheert, schrijft: “Ik heb zo veel met Dick samengewerkt. Altijd bereid taken op zich te nemen, maar zou nooit op de voorgrond treden. Ik mag hem zeer graag.” En Rabbijn Tzvi Marx, een van onze docenten, waar Dick altijd het contact

mee had, reageert met: “So sorry voor dit trieste nieuws... Wat jammer, wat triest. Zo een goede man.”

Dick begon in de Zwolse synagoge als trouw bezoeker van leerhuizen en korte cursussen. Het jodendom ging een steeds belangrijker rol in z'n leven spelen. Hij was altijd een warm voorstander van de dialoog. Sinds april 2006, direct al bij de start, was Dick betrokken bij de activiteiten van de werkgroep cursussen. Zo trad hij ook heel wat keren op als huishoudelijk coördinator. Dick was ook de man die in het cursusjaar 2007/2008 namens de Stichting Judaica Zwolle de enquête onder de cursisten opzette. Doel was om inzicht te krijgen in de samenstelling van de groep deelnemers en de wensen die zij hebben met betrekking tot de onderwerpen. Sinds 2 september 2009 maakte Dick ook deel uit van het bestuur. Wij zullen zijn weloverwogen inbreng node missen.

Wij gedenken hem met grote waardering voor zijn bijdrage aan wat hij zelf altijd noemde: 'Judaica'.

Namens het bestuur, Wim Neevel, voorzitter.

JUDAICA-AGENDA – Voorjaar 2014

29-1-2014 - Lezing De "Nieuwe historici"

Lezing over de "nieuwe historici", een alternatieve kijk op de Israëlische geschiedenis, door Dr. Bart Wallet. Organisatie: Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: Niet-leden: € 3,-.

9-3-2014 - Tentoonstelling

"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 4,00 (jeugdigen met korting)

12-3-2014 - Lezing Israël en de Arabische lente

Lezing door de heer Salomon Bouman. Organisatie: Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: Niet-leden: € 3,-.

6-4-2014 - Tentoonstelling

"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 4,00 (jeugdigen met korting).

7-5-2014 - Jom Ha'atsmaoetviering

Viering van de onafhankelijkheidsdag van Israël. Het programma wordt t.z.t. nader bekend gemaakt. Organisatie: Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle en Joodse Gemeente Zwolle. Plaats: Synagoge Zwolle, Samuel Hirschstraat 8. Aanvang: 19.30 uur.

11-5-2014 - Tentoonstelling

"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Met als toegift na de rondleiding een joods verhaal verteld door verhalenvertelster Hanna Sijmons. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 4,00 (jeugdigen met korting).

8-6-2014 - Tentoonstelling

"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 4,00 (jeugdigen met korting)

13-7-2014 - Tentoonstelling

"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 4,00 (jeugdigen met korting)

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie omvat onder andere verscheidene titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica. Regelmatig worden nieuwe titels toegevoegd, verkregen door schenkingen of aankoop.

In September 2013 ontving de Stichting Judaica een schenking voor de bibliotheek van ons bestuurslid dhr. Johan Dekker. Waarvoor onze hartelijke dank!. Hieronder volgt een kleine selectie uit de nieuwe aanwinsten voor de bibliotheek.

Studieboeken

- Uden, Dodo van. Sjabbat een dag apart : verkenning van de tien woorden in de joodse traditie. Plaatscode 213 UDE.

Literatuur

- Landman, Salcia. Joods gelach. Plaatscode : LAND.
- Nieuwe joodse sprookjes. Plaatscode : NIEU.

- Lichtenstein, Rachel. Rodinsky's kamer. Plaatscode : LICH.

- Singer, Isaac Bashevis. Simpele Gimpl en ander verhalen. Plaatscode : SING.

- Sjolem Alechem. Tevje de melboer. Plaatscode SJOL.

- Bloemendal, Hans. Verhalen bij de Joodse feestdagen. Plaatscode : BLOE.

- Sluijser, Meijer. Als de dag van gisteren..... Plaatscode : SLUIJ.

Jeannette Hansma

Bibliothecaresse Stichting Judaica Zwolle

E-mail : jh.hansma@gmail.com

Joodse humor 9 (Is de Talmoed humoristisch?)

Door Peter van 't Riet

Eens wandelde Rabbi Sjime'on ben Chalafta over de weg toen hij leeuwen tegenkwam. Zij brulden naar hem. Daarop citeerde hij het psalmvers (104:21): “De jonge leeuwen brullen om prooi [en verlangen hun voedsel van God].” Onmiddellijk daalden er [op wonderbaarlijke wijze] twee stukken vlees [uit de hemel] neer. De leeuwen aten een van beide stukken op en lieten het andere stuk liggen. Rabbi Sjime'on nam het [overgebleven stuk vlees] mee naar het leerhuis en legde [de vraag aan zijn collega's] voor: “Is het koosjer of niet?” Zij antwoordden hem: “Er daalt niets onkoosjers uit de hemel neer.” Daarna vroeg Rabbi Zera aan Rabbi Abbahoe: “Hoe zit dat als er een stuk vlees in de vorm van een ezel [een onkoosjer dier] neerdaalt [uit de hemel]?” Rabbi Abbahoe antwoordde: “Jij, huilende jakhals! Ze hebben toch gezegd dat er niets onkoosjers uit de hemel neerdaalt!” (bT Sanhedrin 59b).

Die laatste zin is er overigens een met een dubbele bodem, zodat uit dit verhaal door sommigen de conclusie wordt getrokken dat als het karbonaden uit de hemel regent, het een praktiserende jood niet verboden is die te eten. Zelfs als het “cats en dogs” [onkoosjere dieren] uit de hemel regent, dan mogen die gegeten worden! (Friedman) Een logicus zou zeggen: uit iets dat niet waar is, kun je alles bewijzen.

Wie de humor van de Talmoed bestudeert, doet er goed aan zijn gangbare opvatting over humor, ook over joodse humor, tijdelijk op te schorten. Even ophalen: De Talmoed is het grote nabijbelse verzamelwerk waarin de Tora-uitleg, de rechtsgeleerdheid, filosofie en “theologie” van 800 jaar farizees-rabbijns jodendom is overgeleverd (200 vCJ – 600 CJ). Er bestaan twee versies: een Jeruzalemse (jT) en een Babylonische (bT). De laatste is het meest gezaghebbend en wordt dus het vaakst bestudeerd en geciteerd. De Talmoed is niet alleen een verzamelwerk van bestaande standpunten, maar vooral ook van de vele discussies die de rabbijnen over die standpunten met elkaar voerden. En in die discussies vinden we nu juist datgene wat we de humor van de Talmoed zouden kunnen noemen. Want daarin gaat het er vaak niet alleen heftig aan toe, ook de spitsvondigheid is fenomenaal en voor buitenstaanders meestal moeilijk te begrijpen. Neem eens het volgende geval.

In de Tora vinden we het verbod om een os en een ezel samen het land te laten ploegen (Deuteronomium 22:10). Het is duidelijk dat dit een beschermende maatregel is, want een groot en sterk dier samen te laten werken met een klein en veel zwakker dier kan alleen maar tot nadeel van beide strekken. De Talmoed (bT Bava Kama 54b-55a) verklaart nu dat dit voorschrift van toepassing is op elk soort werk en op elk tweetal dieren. Dan vraagt Rechaba in een serieus gesprek (bT Bava Kama 55a): “Als iemand een wagen berijdt en die laat trekken door een geit en een vis, wat schrijft de Tora dan voor?” Voor buitenstaanders een zonderlinge vraag, maar in het leerhuis een serieuze vraag. Want onbelangrijk is of ooit een geit en een vis fysiek in staat zullen zijn een wagen voort te trekken

(trouwens, in onze moderne tijd is toch alles mogelijk?) Belangrijker is de bedoeling van Rechaba's vraag namelijk om er achter te komen of het Toravoorschrift alleen voor landdieren geldt of voor alle soorten dieren inclusief dieren die in het water leven. De humor van de Talmoed wordt dus vooral gevonden in de soms absurde voorstellingen van zaken die de grenzen van de Tora en haar toepasbaarheid opzoeken en verkennen.

Lachen met de rabbijnen

Dat de rabbijnen van de Talmoed niet altijd ernstige Torageleerden waren die met strakke gezichten de heilige teksten bestudeerden, maar heel vaak ook vrolijke jongens die van een geintje hielden, valt af te leiden uit het feit dat lachen een belangrijke rol speelt in de Talmoed en dat er veel humoristische verhalen en zelfs regels over het maken van grappen in te vinden zijn. Wel maakten de talmoedische geleerden onderscheid tussen “iemand uitlachen” en “samen met iemand lachen”. Herhaaldelijk wordt “iemand uitlachen” verboden, terwijl “samen met iemand lachen” wordt aangemoedigd. Dat wil niet zeggen dat alle rabbijnen dezelfde houding ten opzichte van lachen en grappen hadden. Rabbi Nachman bijvoorbeeld zegt dat alle grappenmakerij verboden is behalve het maken van grappen over afgoden (bT Megilah 25b). Maar elders luidt het: “Tranen van droefheid zijn schadelijk, tranen van het lachen zijn weldadig” (bT Sjabbat 151b-152a). En de grote geleerde Rabbah maakte altijd eerst een grap voordat hij met zijn onderwijs begon, zodat zijn leerlingen in een vrolijke stemming de studie aanvingen. Daarna begon hij serieus aan zijn onderwijs (bT Sjabbat 30b).

Dat serieuze onderwijs over de halachah (de joodse levenspraktijk op basis van de Tora) was overigens een zaak die ook vaak met de nodige humor gepaard ging, hoewel die humor meer in de wijze van redeneren lag dan in humoristische gebeurtenissen. Wat bijvoorbeeld te denken van de volgende halachische discussie?

Op de avond voorafgaand aan het pesachoffer – het paaslam dat de middag daarna gebracht werd in de

tempel in Jeruzalem – is een jood (ook nu nog) verplicht zijn hele huis te onderzoeken op de aanwezigheid van *chamets*, gerezen graanproducten. Die moeten verzameld worden en men moet zich ervan ontdoen (verbranden of verkopen of what ever). Maar wat te doen als men dat allemaal gedaan heeft en er wordt onverwachts en onvoorziens weer *chamets* binnengebracht? De joodse geleerde Rava stelt er een vraag over en werkt die vervolgens uit in een hele reeks nieuwe vragen (bT Pesachim 10b). Deze vragen worden niet alleen gesteld als rechtsgeleerde hersenkrakers – dat ook – maar vooral als oefening in het toepassen van joods-wettelijke beginselen. Laat je eens meeveren in het vragenspel!

Rava zei: “Als een muis een kamer [die voor pesach is schoongemaakt] binnengaat met een stuk brood in zijn bek en de eigenaar [van de kamer] komt na hem binnen en vindt kruimels, dan is er een nieuw onderzoek [naar *chamets*] nodig [...]”

Daarna vroeg Rava: “Wat [schrijft de Tora voor] als een muis naar binnengaat met een stuk brood in zijn bek en [vervolgens] een muis naar buiten gaat met een stuk brood in zijn bek? Mogen we dan aannemen dat dezelfde muis zowel naar binnen- als naar buitenging? [In dat geval is het stuk brood niet meer binnen en is er niet opnieuw een onderzoek naar *chamets* nodig].

Maar misschien was het wel een andere muis? [Met een ander stuk brood in zijn bek, zodat het eerste stuk nog binnen is en er dus opnieuw gezocht moet worden naar *chamets*].

Maar in het geval je aanneemt dat het dezelfde muis was die naar binnen- en naar buitenging [en je dus geen nieuw onderzoek hoeft te doen], wat dan te doen als een witte muis naar binnengaat met een stuk brood in zijn bek, terwijl daarna een zwarte muis met een stuk brood in zijn bek naar buiten komt? Dit is beslist een andere muis. [En dus zou je moeten aannemen dat het ook een ander stuk brood is, zodat je het onderzoek weer opnieuw moet doen].

Maar misschien heeft de ene muis het stuk brood van de andere afgepakt? [Het binnen gebrachte brood is dus niet meer in het huis en je hoeft het onderzoek dan niet over te doen].

Maar voor het geval je zegt dat muizen het brood niet van elkaar afpakken [en het onderzoek dus moet worden overgedaan], wat te doen als een muis naar binnengaat met een stuk brood in zijn bek en [even later] komt er een wezel naar buiten met een stuk brood in zijn bek? Een wezel zal zeker het brood van de muis afpakken. [In dat geval is het stuk brood dus niet meer binnen en hoeft er geen nieuw onderzoek plaats te vinden].

Maar wat als het een ander stuk brood is? Want als de wezel het brood van de muis had afgepakt, dan zou ook de muis zelf in de bek van de wezel moeten zitten. [Als dat niet zo is, gaat het om een ander stuk brood en is het stuk brood van de muis nog in het huis en moet het onderzoek worden overgedaan].

En als je [inderdaad] van mening bent dat de wezel het van de muis heeft afgepakt en de muis dus ook in de bek van de wezel moet zitten [zodat het onderzoek niet overgedaan hoeft te worden], wat dan te doen in het geval een muis naar binnengaat met een stuk brood in zijn bek en daarna komt er een wezel naar buiten met zowel een stuk brood als een muis in zijn bek? Is het dan wel zeker hetzelfde stuk brood? Want als het hetzelfde stuk brood zou zijn, dan zou dat toch nog in de bek van de muis moeten zitten? [Zo niet dan is het een ander stuk brood en moet het onderzoek worden overgedaan].

Maar misschien heeft de muis het stuk brood van de schrik uit zijn bek laten vallen en heeft de wezel het daarna gepakt? [In dat geval is het hetzelfde stuk brood en ... nou ja, vul maar aan ...].” Deze kwestie blijft [onopgelost] staan (bT Pesachim 10b).

En reken er maar op dat de leerlingen van Rava met stijgend plezier naar hem hebben zitten luisteren al was het alleen maar omdat het gezicht van Rava gaande weg zijn redenering in een “big smile” zal zijn veranderd!

Talmoedisch redeneren

Misschien wel belangrijker dan de “humor” van de Talmoed, is dus de manier van redeneren geweest die door het Talmoed studeren werd aangemoedigd. Vanaf de 1ste eeuw CJ leerden joodse jongetjes van hun kleuterleeftijd af de dingen van alle kanten te bekijken en erover te speculeren. Ze werden gestimuleerd overal tegenspraken in te vinden. Daarbij ging het van concreet naar abstract en omgekeerd. Alle mogelijke vragen werden opgeworpen om onduidelijkheden op te helderen en het meest spitsvondige antwoord te vinden bij complexe vraagstukken. Die manier van denken werd hoog gewaardeerd en wordt vaak gezien als een van de fundamenteën van de joodse literatuur uit alle latere eeuwen. Generaties van talmoedstudenten zijn ermee opgevoed en hebben deze benadering van leven en leren overgedragen ook op hun mede-joden die ver van de Talmoed afstonden. Voor de ontwikkeling van de joodse humor is deze talmoedische manier van redeneren, van zoeken naar tegenspraken, van het vinden van ongerijmdheden en het bedenken van verrassende oplossingen van het grootste belang geweest. Het wordt wel gezien als een van de oorzaken dat er zoveel joodse humoristen zijn in Europa, Amerika en Israël (Encyclopaedia Judaica, onder: Humor). Sommigen stellen dat talmoedscholen (*jesjiva's*) niet alleen rabbijnen en godsdienstige geleerden voortbrengen maar ook blijspelschrijvers en komedianten (Friedman die Arthur Asa Berger, *The Genius of the Jewish Joke*, aanhaalt).

Het is absoluut waar dat veel van de situaties en kwesties die in de Talmoed bediscussieerd worden, bizar en buitengewoon ongewoon zijn. Wat bijvoorbeeld te denken van de uitspraak dat er 300 joods-wettelijke regels (*halachot*) werden onderwezen over een “toren die door de lucht vliegt” (bT Chagigah

15b). Waarschijnlijk was dat een beeld dat gebruikt werd in discussies over de onreinheid van graven en andere soorten grondgebied: werd men onrein bij aanraking door er over heen te lopen, m.a.w. zat de onreinheid alleen in de grond, of werd men ook onrein als men zich er overheen bewoog zonder de grond aan te raken (bijvoorbeeld door over een graf heen te springen, zich er over heen te laten vervoeren in een draagstoel, etc.), m.a.w. zweefde de onreinheid ook boven de betreffende grond. Dat torens helemaal niet door de lucht kunnen vliegen, was in dergelijk discussies niet interessant. Maar hoe actueel is het beeld vandaag opeens weer nu we met vliegtuigen overal overheen kunnen vliegen!

Vreemde gevallen

Er zijn drie redenen te geven waarom in de Talmoed zoveel vreemde gevallen worden behandeld (Friedman). De eerste reden is didactisch van aard. Of de situaties die besproken worden echt konden bestaan, was niet belangrijk voor het leren omgaan met joodswettelijke uitgangspunten. De vreemde, vaak puur theoretische gevallen die besproken worden, zijn oefenmateriaal. Ze zijn vergelijkbaar met de inhoudsloze sommen die een wiskundeleerling moet maken om wiskundige principes onder de knie te krijgen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de “toren die door de lucht vliegt”. Een ander voorbeeld is dat van een messenwerper die een mes werpt naar een muur en het vliegende mes doodt in zijn vlucht een dier op een wijze waardoor het ritueel correct geslacht is. Is het vlees van zo’n dier dan koosjer? (bT Choellin 31a).

Een tweede reden voor het gebruik van bizarre situaties in rabbijnse discussies is ongetwijfeld geweest om te vermaken en de uiteenzettingen en discussies levendiger en uitdagender te maken. Dat lijkt het geval in het onderstaande verhaal over Rabbi Zera die Rabbi Jehoedah ondervraagt over de “geheimen van het universum” (bT Sjabbat 77b) (zie hieronder).

Een derde reden voor al die overdreven kwesties en situaties was dat zij als hersenkrakers dienden. Ze scherpten de geest van de studenten zowel als die van de leraren, en vaak hielpen zij de beginselen van de Tora te verhelderen. De geleerden van de Talmoed hielden van parabellen en raadsels en menige rechtswestie die in de Talmoed besproken wordt, heeft dan ook veel weg van een raadsel. Sommige kwesties worden daarbij zo netelig dat er geen antwoord meer op te geven is. Dan concludeert de Talmoed: *taikoe*, dit is een kwestie die onopgelost “blijft staan”, zoals hierboven bij Rava.

En dan nu de ondervraging door Rabbi Zera, die het beste met een knipoog gelezen kan worden.

Rabbi Zera ontmoette Rabbi Jehoedah die bij de deur van het huis van zijn schoonvader stond. Hij zag dat Rabbi Jehoedah in een zeer vrolijke stemming was en maakte daaruit op dat als hij hem naar de “geheimen van het universum” zou vragen, hij ze aan hem zou onthullen [vergeet de knipoog niet!].

Rabbi Zera vroeg hem: “Waarom gaan geiten altijd vooraan aan de kop van de kudde en volgen daarna de schapen?” Rabbi Jehoedah antwoordde: “Dat is in overeenstemming met de schepping van de wereld. Eerst was er de duisternis en daarna kwam het licht.” [Geiten zijn donker van kleur en schapen zijn wit].

Rabbi Zera vroeg: “Waarom hebben schapen [dikke] staarten die [hun achterste] bedekken en hebben geiten geen staarten die [hun achterste] bedekken?” Hij antwoordde: “Zij die het materiaal leveren waarmee wij ons bedekken [de wol van de schapen], zijn zelf bedekt, terwijl zij die geen materiaal leveren waarmee we ons bedekken, ook zelf niet bedekt zijn.”

Rabbi Zera vroeg: “Waarom heeft een kameel een korte staart?” Hij antwoordde: “Omdat de kameel doornen eet.” [Een lange staart zou in de doornen verstrikt raken].

Rabbi Zera vroeg: “Waarom heeft een os een lange staart?” Hij antwoordde: “Omdat hij graast in natland en de muggen moet verjagen met zijn staart.”

Rabbi Zera vroeg: “Waarom zijn de voelsprietten van de sprinkhaan zacht [en buigbaar]?” Hij antwoordde: “Omdat hij in wilgen verblijft en als zijn voelsprietten hard [en onbuigzaam] zouden zijn, zouden ze breken als hij tegen de bomen aanbotst, waardoor de sprinkhaan blind zou worden. Want Sjmoe’el zei al: ‘Als men een sprinkhaan blind wil maken, moet je zijn voelsprietten verwijderen.’”

Rabbi Zera vroeg: “Waarom is het onderste ooglid van een kip omhoog gebogen?” Hij antwoordde: “Omdat zij in de dakspanten [van het huis] verblijft en als stof of rook [opstijgen en] haar ogen binnenkomen, zij blind zou worden.” [Het opstaande onderste ooglid wordt snel gesloten als het stof of de rook vanonder uit het gebouw het oog nadert] (bT Sjabbat 77b).

Waarna een discussie over een heel ander onderwerp volgt, waarschijnlijk ook “voor de gein”.

Met alles wat we heden ten dage over joodse humor weten, kunnen we over dit soort “humor” niet echt meer hard lachen. Maar voor een als zeer serieus en heilig bekend staand werk als de Talmoed doet bovenstaand verhaal toch wel tamelijk jolig aan. En wat denk je van het volgende verhaal?

Nog meer vreemde gevallen

Rebbi was van mening dat men niet moest lachen in deze wereld. Sommige van zijn collega’s probeerden hem aan het lachen te krijgen (bT Nedarim 50b-51a). Plimo vroeg eens aan Rebbi: “Als iemand twee hoofden heeft, om welke van beide moet hij dan zijn gebedsriem binden?” Rebbi antwoordde [heel verontwaardigd]: “Óf je gaat in ballingschap óf je aanvaardt dat je geëxcommuniceerd wordt!” Op dat moment kwam er een man het leerhuis binnen die vertelde dat zijn vrouw zojuist was bevallen van een zoon met twee hoofden. Nu wilde hij wel eens weten hoeveel hij aan de priester moest betalen voor de lossing van deze eerstgeborene (bT Menachot 37a).

Toeval bestaat immers niet in de Talmoed!

Nog meer grappige voorbeelden, of zijn het hersenkrakers?

“Mag een hogepriester [die van de Tora alleen met een maagd mag trouwen] trouwen met een maagd die zwanger is geworden?” (bT Chagigah 14b-15a).

“Wat is de wet als een wezel [zijn kop in de baarmoeder steekt van een dier dat voor de eerste maal zwanger is, en] de foetus in zijn bek neemt en die eruit trekt? [Is er dan sprake van een eerstgeborene van het moederdier zodat het gelost moet worden bij een priester? Antwoord:] Dan heeft de wezel het voortgebracht. [Het is niet op een natuurlijke manier geboren en geldt niet als een eerstgeborene van het moederdier].

Maar wat als de wezel de foetus in zijn bek heeft genomen en die eruit heeft getrokken, vervolgens zijn bek weer in de baarmoeder van het dier steekt en de foetus erin uitspuugt waarna de foetus op natuurlijke wijze ter wereld komt? [Moet het babydier dan als eerstgeborene worden gezien?]

En wat is de wet als men twee baarmoeders [van twee moederdieren] bij elkaar brengt en de foetus vloeit van de ene baarmoeder in de andere? Moeten we aannemen dat het alleen het eigen moederdier vrijstelt [van de lossing van de eerstgeborene], maar niet het andere? Of stelt het misschien beide dieren vrij? [En is het voor geen van beide de eerstgeborene].

Taikoe: deze kwesties blijven onopgelost staan” (bT Choellin 70a).

De Tora verbiedt het om uit een nest zowel het moederdier als het kuiken weg te nemen (Deuteronomium 22:6-7). De moedervogel moet eerst worden weggejaagd en dan mogen de kuikens worden weggenomen. Maar deze regel geldt alleen voor in het wild levende vogels, niet voor een nest in iemands eigen duiventil. Maar wat te doen als men een nest vindt op een zeer ongewone plek? De inwoners van Papoenia vroegen eens aan Rabbi Mattenah: “Wat is de Tora als men een nest vindt op het hoofd van een mens?” (bT Choellin 139b).

De beeldtaal van verhalen

Men kan zich voorstellen dat als de rabbijnen van de Talmoed in rechtsgeleerde (halachische) discussies van absurde situaties gebruik maakten om de “grenzen van de Tora” te verkennen, zij dat ook deden voor het beantwoorden van filosofische en godsdienstige vragen. En dat blijkt inderdaad uit veel “absurde” verhalen, zoals het bekende verhaal over Rabbi Eli’ezer en zijn discussie met collega’s over het gebruik van een bepaald soort oven, de “oven van Aknai”. Het verhaal gaat helemaal niet meer over die oven, maar over de vraag op wiens gezag de joodse wet moet worden vastgesteld.

Er wordt onderwezen: Op die dag bracht Rabbi Eli’ezer alle argumenten van de wereld naar voren [om zijn standpunt aanvaard te krijgen], maar zij namen die niet niet van hem aan.

Daarop zei hij tot hen: “Wanneer de halachah [de juiste leefregel] met mijn opinie overeenkomt, dan zal deze Johannesbroodboom het bewijzen!” En de Johannesbroodboom verplaatste zich honderd ellen vanwaar hij stond; anderen zeggen zelfs vierhonderd el. Maar zij wierpen tegen: “Een Johannesbroodboom kan geen bewijzen leveren.”

Daarop zei hij: “Wanneer de halachah is zoals ik meen dat zij is, dan zal dit beekje het bewijzen.” En het beekje stroomde in zijn bedding terug. Zij wierpen weer tegen: “Een beekje kan geen bewijzen leveren.”

Daarop drong hij aan: “Wanneer de halachah is zoals ik meen dat zij is, dan zullen de muren van dit leerhuis het bewijzen.” Daarop dreigden de muren van het leerhuis om te vallen. Maar Rabbi Josjoea berispte hen en zei: “Wanneer geleerden elkaar ten aanzien van de halachah bestrijden, hebben jullie je daar niet mee te bemoeien!” De muren vielen daarop niet om uit eerbied voor Rabbi Josjoea, maar richtten zich ook niet meer helemaal op uit eerbied voor Rabbi Eli’ezer. Tot op de huidige dag staan ze scheef.

Daarop zei hij [Rabbi Eli’ezer]: “Wanneer de halachah is zoals ik meen dat zij is, dan zal het bewijs uit de hemel komen!” Toen klonk een stem vanuit de hemel die zei: “Waarom twisten jullie met Rabbi Eli’ezer, terwijl de halachah steeds is zoals hij beslist.” Maar Rabbi Josjoea stond op en protesteerde: “Zij is niet in de hemel [Deuteronomium 30:12].” Wat bedoelde hij daarmee? Rabbi Jeremi’ah zei: “De Tora is al op de berg Sinai [aan Israël] gegeven [en bevindt zich nu dus niet meer in de hemel]. Wij slaan geen acht op hemelse stemmen, want reeds lang geleden heb Jij op de berg Sinai in de Tora geschreven: ‘De beslissing is aan de meerderheid’ [Exodus 23:21].

Toen Rabbi Nathan [naderhand] de profeet Elia ontmoette, en hem vroeg: “Wat deed de Heilige, geprezen zij Hij, op dat moment?”, [toen antwoordde Elia]: “Hij lachte [vrolijk] als antwoord en zei: ‘Mijn kinderen hebben mij overwonnen, mijn kinderen hebben mij overwonnen!’ ” (Baba Metsia 59b).

En let op de letterlijke herhaling als teken van instemming.

Nu weet elk rabbijn dat in Gods schepping Johannesbroodbomen zich niet spontaan verplaatsen en dat beekjes niet plotseling in de tegengesteld richting gaan stromen op verzoek van een geleerde. De concrete beelden duiden dus abstracte argumenten aan, zoals de os en de ezel die niet samen de ploeg mogen trekken. Dat zijn concrete beelden voor de abstractere begrippen “grote dieren” en “kleine dieren”. In bovenstaand verhaal lijkt Rabbi Eli’ezer zich te willen gedragen als een soort “rabbijnse paus” die *ex cathedra* de leer wil vaststellen voor de anderen. Maar het leerhuis is een democratische aangelegenheid waarin ieder één stem heeft en de Hemel geen!

Is dit humor? Ja en nee. Het is in de eerste plaats “theologie op het scherp van de snede”, maar wel theologie in humoristische verpakking waar volgens

Rabbi Nathan op gezag van Elia zelfs God om heeft moeten lachen.

De humor van Sjammai en Hillel

Laat ik tot slot nog een van mijn favoriete Talmoedverhalen vertellen [bT Sjabbat 31a]. Alweer bloedserieuze humor, want of zoiets werkelijk ooit is gebeurd, doet er geen fluit toe. Maar welke godsdienstige houding leert dit verhaal-met-een-knipooog ons?

Onze rabbijnen onderwezen: Op een dag kwam een niet-jood bij [de geleerde] Sjammai en vroeg hem: “Hoeveel Tora’s hebben jullie?”

“Twee,” antwoordde hij: “de geschreven en de mondelinge Tora.”

De niet-jood zei: “Ik geloof je met betrekking tot de geschreven Tora, maar niet met betrekking tot de mondelinge. Maak mij tot proseliet op voorwaarde dat je me [alleen] de geschreven Tora onderwijst.” Maar Sjammai schold hem uit en wees hem in woede af.

Daarna kwam hij [de niet-jood] bij Hillel, die hem aanvaardde als proseliet. Op de eerste dag onderwees hij hem: “Alef, beet, gimmel, dalet.” De volgende dag zette Hillel de letters echter in omgekeerde volgorde.

“Maar gister leerde je me de letters niet zo,” protesteerde de proseliet.

“Ah,” antwoordde Hillel, “je wilt [als leerling] mij [als leraar] op mijn woord kunnen vertrouwen? Wel, vertrouw dan ook op mij als het om de mondelinge Tora gaat.” [De volgorde van de letters in het alfabet is immers ook al mondelinge Tora!]

Bij een andere gelegenheid kwam een niet-jood bij Sjammai en zei tegen hem: “Maak een proseliet van mij op voorwaarde dat je me de hele Tora leert terwijl ik op één been sta.” Daarop joeg hij hem weg met de ellenstok van de bouwmeester die hij in zijn hand had.

Toen hij [de niet-jood] bij Hillel kwam, zei deze tot hem “[Ga maar staan op één been en zeg me maar na:] Wat jij niet wilt dat de mensen jou aandoen, doet dat ook je naaste niet aan [Leviticus 19:18]. Dat is de hele Tora, de rest is daar de uitleg van. Ga heen en leer de uitleg.”

Bij een andere gelegenheid gebeurde het dat een niet-jood langs een leerhuis liep en de stem van de leraar hoorde reciteren: “En dit zijn de gewaden die zij zullen maken: een borstschild en een opperkleed.”

Toen vroeg hij: “Voor wie zijn die?”

“Voor de hogepriester,” werd hem verteld.

Toen zij de niet-jood tot zichzelf: “Ik ga er heen en word een proseliet, zodat ik tot hogepriester kan worden verkozen.”

Dus ging hij naar Sjammai en zei tegen hem: “Maak een proseliet van me op voorwaarde dat je me daarna aanwijst als hogepriester.” Maar Sjammai verjoeg hem met de ellenstok van de bouwmeester die hij in zijn hand had.

Toen ging hij naar Hillel die hem tot proseliet maakte.

Hillel zei tegen hem: “Kan iemand koning worden

die de kunst van het besturen niet bezit? Ga heen en bestudeer de kunst van het besturen [in de wetten over het hogepriesterschap.]”

De proseliet ging heen en studeerde. Toen hij kwam bij de passage: “En de vreemdeling die dichtbij komt, zal ter dood gebracht worden [Numeri 1:51],” vroeg hij aan Hillel: “Op wie slaat dit vers?”

“Zelfs op David, de koning van Israël,” antwoordde Hillel.

Daarop redeneerde de proseliet in zichzelf met een a fortiori redenering: “Als de Israëlieten, die zonen van de Allerhoogste genoemd worden en die Hij uit liefde uitverkoren heeft, [immers er staat:] ‘Israël is mijn zoon, mijn eerstgeborene’ [Exodus 4:22], als desondanks van hen geschreven wordt: “en de vreemdeling die dichtbij komt, zal ter dood gebracht worden,” hoeveel te meer geldt dat dan voor iemand die maar een eenvoudige proseliet is [zoals ik] en die komt met zijn staf en zijn knapzak?”

Toen ging hij naar Sjammai en zei [verwijtend] tegen hem: “Kom ik dan soms in aanmerking om hogepriester te worden? Staat er niet in de Tora geschreven: ‘de vreemdeling die dichtbij komt, zal ter dood gebracht worden?’”

Hij ging nogmaals naar Hillel en zei tegen hem: “O, zachtmoedige Hillel, zegen rust op je hoofd doordat je me onder de vleugels van de Sjechina [de goddelijke aanwezigheid] gebracht heb.”

Enige tijd later ontmoetten de drie proselieten elkaar ergens en zeiden: “Sjammai’s ongeduld trachtte ons uit de wereld te verdrijven, maar Hillels zachtmoedigheid bracht ons onder de vleugels van de Sjechina.”

Ik vermoed dat als we ooit Elia tegenkomen en hem vragen wat God deed op dat moment, we ten antwoord krijgen dat Hij lachte. Dit soort verhalen uit de Talmoed is er de oorzaak van dat vandaag de dag zowel joden als niet-joden nog zoveel plezier beleven aan de joodse humor van alle eeuwen.

Volgende keer de laatste en moeilijkste aflevering over humor in de Bijbel.

Bronnen

Babylonische Talmoed, Ed. I. Epstein, The Soncino Press, London, 1935.

Encyclopaedia Judaica (Jerusalem, 1974), onder: Humor.

H.H. Friedman, Talmudic Humor and the Establishment of Legal Principles: Strange Questions, Impossible Scenarios and Legalistic Brainteasers

(<http://academic.brooklyn.cuny.edu/economic/friedman/HUMOROUSCASESTALMUD.htm>).

Noot

De vorige aflevering in Judaica Bulletin 27 nr. 1 heeft per abuis nummer 7 gekregen wat 8 had moeten zijn.

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. Een jaargang loopt van oktober t/m juli. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.J. Dekker (secretaris)
- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- Mw. J.J. Hansma (bibliothecaris)
- Mw. J. van Harten-Wondergem (administrateur)
- W.H. Neevel (voorzitter)
- Mw. S. Prins (penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mw. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mw. J.J. Hansma.

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De Stichting werkt bij gelegenheid samen met: de Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, en andere regionale en landelijke organisaties met een soortgelijke doelstelling.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt 1 april 2014. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van maart te zijn ingeleverd via info@judaica-zwolle.nl.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Mieke van Harten-Wondergem te Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Peter van 't Riet en Wim Neevel. Abonnementen en jaargangen lopen per cursusjaar (september t/m juli). Opzeggingen zijn alleen mogelijk m.i.v. een nieuwe jaargang. Vanaf april 2006 hebben Geesinus en Astrid Kruithof voor de verzending gezorgd, waarvoor onze hartelijke dank. Zij zijn inmiddels naar Amersfoort verhuisd.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwwah Hamburger (voorzitter), Hanneke Brem, Michel Canter, Henrike de Graaf, Marguerite Groot-Segond, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Caroline Rouwendal-Estoppey, Hanna Sijmons.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Johan Dekker (secretaris), Arie Driesprong, Riwwah Hamburger, Jeannette Hansma, Mieke van Harten-Wondergem, Wim Neevel (voorzitter), Wil Wolters.

E-MAIL EN WEBSITE

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Via dit e-mailadres kan men toezending van het cursusprogramma of andere informatie vragen. De website wordt onderhouden door Peter van 't Riet. Vragen over de inhoud van de website kan men stellen aan het bestuur via ons mailadres info@judaica-zwolle.nl.

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGE

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle met bezoek aan de tentoonstelling voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via info@judaica-zwolle.nl. Entree: € 4,00 voor volwassenen (kortingen voor jeugdigen).